

Bağımsız Türk Devletleri Arasında Meclisler Arası Çok Taraflı İşbirliğinin Son On Yılı: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA)

Mehmet Yahya Çiçekli*

Giriş

Ülkeler arasındaki farklı ilişkiler ikili ve çok taraflı olmak üzere ikiye ayrılırsa, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) bağımsız Türk Devletleri arasındaki çok taraflı ilişkilerin ve meclisler arası ilişkilerin kesiştiği noktada yer almaktadır. Bu bakımdan, çok taraflı ilişkilerin meclisler arası boyutunun kurumsallaşmış halidir. Bu bağlamda Türk dünyasının yakın tarihi bakımından özel bir ilgiyi hak etmektedir.

Bölgesel bir uluslararası kuruluş olma niteliği arz eden TÜRKPA hem ortak tarih hem de dil ve inanç gibi güçlü bir kültürel temel üzerinde yükseldiğinden diğer bölgesel uluslararası kuruluşlardan farklıdır. Dünyada, meclisler arası veya başka türde pek çok bölgesel iş birliği kuruluşu olmasına rağmen TÜRKPA'nın kültürel temeli olağanüstü bir nitelik arz etmektedir. Bu temel, TÜRKPA'nın kurucu belgesinde kültüre verilen önemle kendini göstermektedir.

Bu bildiriye TÜRKPA'nın tarihi alt yapısı, kuruluş süreci, gelişimi ve faaliyetleri hakkında bilgi verilerek, TÜRKPA'nın temel nitelikleri ve işlevi ile ayırt edici özgün yönleri ortaya konulacak, ayrıca Türk dünyasına hizmet eden diğer uluslararası kuruluşlarla benzer ve farklı yönleri tespit edilerek değerlendirilecektir. Türk dünyasına ilgi gösteren bilim adamları ve araştırmacıların TÜRKPA'yı daha yakından tanıma fırsatı bulmalarının yararlı olabileceği değerlendirilmektedir. Bu bakımdan TÜRKPA'nın ilk on yılının akademik bir bakış açısıyla ele alınması literatürdeki bir boşluğu dolduracaktır.

Bu çalışma, yazarının TÜRKPA ile ilgili görevi ve hizmetlerindeki bilgi, gözlem ve tecrübe birikimine dayanarak hazırlanmıştır. Bu bakımdan birincil kaynağın aracısız olarak akademik niteliklere uygun bir dille kendini ifade edebilme gayretinden ibarettir. Birincil kaynağın aracısız olarak okuyucuya ulaşmasının

* Yasama Uzmanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara/TÜRKİYE

doğal sonucu olarak göze çarpacak şekli bir “sorun” ortaya çıkan üründe harici atf ve kaynak gösterilmesinin güç olmasıdır.

TÜRKPA ile ilgili temel bir incelemede başvurulması gereken kaynaklar mevzuat ve üretilen belgeler olmak üzere iki başlık altında tasnif edilebilir. Mevzuat niteliğindeki kaynaklar: İstanbul Anlaşmasından başlayarak sırasıyla İÇTÜZÜK, Sekretarya Yönetmeliği, Mali İşler Yönetmeliği ve Ev Sahibi Ülke Anlaşması olarak sıralanabilir. TÜRKPA'nın ürettiği belgeler ise genel kurulların sonunda yayınlanan bildireler (ing. *declaration*), daimi komisyonların ürettiği rapor ve tavsiye kararları ile diğer faaliyetlerin sonuç belgelerinden ibarettir.

Çok Taraflı İlişkilerin Başlangıcı ve TÜRKPA'nın Kuruluşu

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından uluslararası ilişkilerin öznesi haline gelen yeni bağımsız Türk Devletleri ile Türkiye arasında derhal kurulan ilişkilerin bir boyutunu da meclisler arası ilişkiler oluşturmuştur. Yeniden yükselen bağımsız Türk dünyası bağımsızlığın ilk yılında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) dışındaki tüm bağımsız Türk Devletlerinin katılımıyla bir devlet başkanları zirvesi toplamıştır¹. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi gibi, devlet başkanlarını ve yürütme organlarını bir araya getiren çok taraflı çalışmalardan ilhamla bağımsız Türk Devletleri arasında meclisler arası bir örgüt kurulması fikri daha sonra, 2000'li yıllarda güç kazanmıştır².

Meclisler arası ilişkiler 2008 yılına kadar büyük ölçüde ikili düzeyde gerçekleşmiştir. Karşılıklı ziyaretler ve kurulan meclisler arası dostluk grupları Türk devletleri arasındaki iş birliği potansiyelini bir ölçüde gerçekleştirmiştir. Ancak ortak tarih, kültür, dil, inanç gibi geniş ve sağlam bir temel üzerinde daha büyük bir iş birliği inşa edilmesi için gerekli imkânlar vardır. Bu temel, müspet seyreden ikili ilişkilerin çok taraflı yeni bir iş birliği yapısı ile yeni bir boyuta taşınmasına fırsat vermiştir.

Ulusal meclisler arasında kurulan çok taraflı iş birliği aygıtları “meclis birliği” olarak tezahür etmekte ve genellikle parlamenter meclis veya parlamenter asamble (Ing. parliamentary assembly) olarak adlandırılmaktadır. Meclisler arası

1 Daha sonra “Türk dili konuşan ...” olarak yerleşecek olan kullanım ilk başta “Türk Zirvesi” ve “Türkçe Konuşan ...” şeklinde ortaya çıkmıştır. O dönemki kullanımıyla “Türk Zirvesi” veya “Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi” altı ülkenin katılımıyla 30-31 Ekim 1992 tarihlerinde Ankara’da gerçekleştirilmiştir.

2 Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Eski Başkanı Sayın Ömer İZGİ'nin 29 Mart 2001 tarihinde Kazakistan’a yaptığı ziyaret sırasında (dönemin) Kazakistan Meclis Başkanı Sayın Jarmahan TUYAKBAY tarafından gündeme getirilmiştir.

ikili ve çok taraflı ilişkiler meclis diplomasisi (ing. parliamentary diplomacy) olarak adlandırılmaktadır. Meclis diplomasisi geleneksel diplomasiden farklılıklar içeren özerk bir alan olarak tanımlanabilir.³

Meclisler arası ikili ilişkilerin çok taraflı iş birliğine taşınması ve bir meclis birliği şeklinde kurumsallaştırılması konusu 7. (2001) ve 8. (2006) zirve toplantılarında gündeme gelmiştir⁴. Takip eden girişimler 2008'de somutlaşmıştır. Şubat 2008'de TÜRKPA'nın kurulmasına yönelik ilk çalışma grubu toplantısı meclis başkanvekilleri düzeyinde Türkiye'de gerçekleştirilmiştir⁵. İkinci çalışma grubu toplantısı ise meclis genel sekreterleri düzeyinde olmak üzere Kazakistan'ın ev sahipliğinde Mart 2008'de gerçekleştirilmiştir⁶. Yapılan hazırlıkların olgunlaşması neticesinde 21 Kasım 2008 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen kuruluş toplantısında Türk dili konuşan ülkelerin parlamentoları arasındaki tarih, kültür ve dil birliğine dayanarak ulusal mevzuatları yakınlaştırmak ve diğer parlamentolar arası faaliyetler konusunda sıkı iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla TÜRKPA'yı kuran İstanbul Anlaşması imzalanmıştır. Kuruluş toplantısına katılan Azerbaycan Millî Meclis Başkanı Sayın Oktay ESADOV, dönemin Kazakistan Senato Başkanvekili Sayın Mukhambet KOPEYEV, dönemin Kırgızistan Meclis Başkanı Sayın Aytıbay TAGAYEV ve TBMM Eski Başkanı Sayın Köksal TOPTAN, İstanbul Anlaşmasını imzalamışlardır.

Türk dünyasının ilk uluslararası teşkilatı olan TÜRKSOY 1993'te kurulmuştur⁷. Daha sonra sırasıyla TÜRKPA 2008'de, Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi (Türk Keneşi) 2009'da, Türk Akademisi 2010'da, Türk Kültürü ve Mirası Vakfı 2012'de kurulmuştur⁸. Kuruluş tarihi itibarıyla sıralama açısından

3 Türkiye'nin üye olduğu meclisler arası teşkilatlar (meclis birlikleri) için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/uluslararası_komisyonlar.htm

4 7. Zirve 26-27 Nisan 2001'de İstanbul'da, 8. Zirve ise 16-17 Kasım 2006'da Antalya'da toplanmıştır.

5 21-22 Şubat 2008 tarihlerinde Antalya'da gerçekleştirilen ilk hazırlık (çalışma grubu) toplantısına Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye meclis başkanvekili düzeyinde katılım sağlayarak taslak bir kurucu anlaşma metni hazırlanmış ve niyet mektubu imzalanmıştır.

6 27-28 Mart 2008 tarihlerinde Astana'da gerçekleştirilen ikinci çalışma grubu toplantısına aynı ülkeler meclis genel sekreteri düzeyinde katılmış ve ilk toplantıda hazırlanan taslak kurucu anlaşma taslağı gözden geçirilerek hazırlık süreci tamamlanmıştır.

7 "Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi" adıyla kurulan TÜRKSOY daha sonra "Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı" adını almıştır.

8 "Türk Konseyi'nin Bağlı/İlişkili Kurumları" <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa> erişim: 1 Temmuz 2018

bakıldığında her ne kadar TÜRKPA TÜRKSOY'un ardından ikinci sırada gelse de arada uzunca bir süre geçtiği görülmektedir. 1993-2008 arasındaki 15 yıllık dönemde zirve toplantıları ve başka faaliyetlerle devam eden çok taraflı ilişkiler bir uluslararası teşkilat biçiminde kurumsallaştırılmamıştır.⁹

Türk Dünyası Uluslararası Kuruluşları ve TÜRKPA

2018 itibarıyla Türk dünyasının beş uluslararası kuruluşu mevcuttur. TÜRKSOY ve Türk Kültürü ve Mirası Vakfı uluslararası zeminde Türk kültürünün tanıtılması ve öne çıkarılmasına yönelik çalışmalar yürütmektedir. Türk Akademisi ise esasen beşerî bilimler alanında bilimsel çalışmalara yönelik bir kuruluştur. Sayılan üç kuruluş ve TÜRKPA'nın yanında, devlet başkanlarının yer aldığı zirve niteliği taşıyan Türk Keneşi, Türk dünyasının çatı uluslararası kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Bunların yanında, iş dünyasına yönelik Türk İş Konseyi'nin kurulması kararı da Türk Keneşi bünyesinde alınmıştır.

Türk Keneşinin ve TÜRKSOY'un merkezleri (uluslararası sekretaryası veya genel sekreterliği) sırasıyla İstanbul'da ve Ankara'da olmak üzere Türkiye'dedir. TÜRKPA ve Türk Kültürü ve Mirası Vakfı'nın merkezleri Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de, Türk Akademisi ise Kazakistan'ın başkenti Astana'dadır. Türk İş Konseyi'nin merkezinin de İstanbul'da olması planlanmaktadır.

TÜRKSOY ve TÜRKPA, Türk Keneşi'nden daha eski olmakla birlikte devlet başkanı düzeyinde olması Türk Keneşi'ne çatı kuruluş olma niteliği vermiştir. Türk Keneşi'nin kurulmasının ardından TÜRKSOY pek çok yönden özerkliğini korusa da TÜRKSOY'un yönetimini oluşturan kültür bakanları artık Türk Keneşi'nde bir araya geldiğinden Türk Keneşi'nden tamamen bağımsız değildir. Türk Kültürü ve Mirası Vakfı ile Türk Akademisi ise kuruluş kararı Türk Keneşi'nde alınan ve böylece Türk Keneşi bünyesinde doğan kuruluşlardır. Bu hususlar göz önünde alındığında TÜRKPA, Türk dünyası uluslararası kuruluşları arasında Türk Keneşi'ne bağlı olmayan tek kuruluş niteliğini taşımaktadır.

Diğer Türk dünyası kuruluşları olan TÜRKSOY, Türk Akademisi, Türk Keneşi gibi teşkilatlarla kıyaslandığında TÜRKPA'nın her biriyle farklı bir ortak paydası olduğu, ama ikili mukayeselerdeki farklarına ilaveten diğer kuruluşların hiçbirinde yer almayan yönleri olduğu da görülebilir. Örneğin üye profili Türk Keneşi ile benzerlik taşırken,

9 Bu kuruluşlarla ilgili ayrıntılı bilgilere resmi internet sayfalarından erişilebilir: TÜRKSOY: <http://www.turksoy.org>, TÜRKPA: <http://turk-pa.org>, Türk Keneşi: <http://www.turkkon.org>, Türk Akademisi: <http://twesco.org> .

kültürel konulara ağırlık vermesi TÜRKSOY ile benzeşmektedir. Merkezinin Bakü'de olması bakımından Türk Kültürü ve Mirası Vakfı ile benzerdir. Ancak, meclisler arası boyut taşıması ve mevzuatın yakınlaştırılması gibi bakımlardan tamamen özgündür.

TÜRKPA'nın Temel Belgeleri ve Sekreterliği

“İstanbul Anlaşması” adını taşıyan TÜRKPA kurucu belgesi 21 Kasım 2008 tarihinde İstanbul'da imzalanmıştır ve on dört maddeden oluşmaktadır. İstanbul Anlaşmasında TÜRKPA'nın amaçları, organları ve temel çalışma usul ve esasları üzerinde mutabakata varılmış; taraf devletlerin dilleri çalışma dilleri olarak belirlenmiştir.

TÜRKPA İç Tüzüğü 29 Eylül 2009'da kabul edilmiş ve 27 Nisan 2011'de değişikliğe uğramıştır. Yirmi altı maddeden oluşan İç Tüzük'te; TÜRKPA'nın yapısı, Genel Kurul toplanma usulü, toplantı yeter sayıları, dönem başkanlığı Genel Kurul gündeminin belirlenmesi, söz hakkı ve toplantı düzeni, oylama, karar alma, toplantı giderleri, misafir ve gözlemci üyelerin kabulü gibi konular düzenlenmiştir.

İstanbul Anlaşması'na göre Sekreteryası, TÜRKPA'nın daimî çalışma organı işlevini yerine getirir. TÜRKPA Sekreteryası, bir Genel Sekreter yönetiminde örgütlenmiştir. Sekreteryanın yapısı ve faaliyetleri Asamble Konseyi tarafından onaylanan Sekreteryası Yönetmeliğince belirlenir. 29 Eylül 2009'da kabul edilen Sekreteryası Yönetmeliği 27 Nisan 2011'de yapılan değişikliklerle mevcut hâlini almıştır. Sekreteryanın görevleri, Genel Sekreterin ve yardımcılarının yetkileri, komisyon sekreterleri ve yetkileri, görev devir teslimi, sekreteryası bütçesi ve sekreteryanın yeri gibi hususlar sekreteryası yönetmeliğinde düzenlenmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile TÜRKPA Sekreteryası arasında 30 Mart 2010'da imzalanan anlaşmayla TÜRKPA Sekreteryasının hukuk kişisi olarak Bakü'deki ikameti dayanak kazanmıştır. Bu “Ev Sahibi Ülke Anlaşması” ile aşağıdaki sekreteryaya ilişkin konularda düzenlemeler yer almaktadır. Anlaşma dâhilinde Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan diğer diplomatik temsilciliklere 1961 Diplomatik İlişkilere İlişkin Viyana Konvansiyonu çerçevesinde tanınan hak, statü, dokunulmazlık ve imtiyazlara sekreteryası ve görevlileri ile bunların aile üyelerinin haiz oldukları zapta geçirilmiştir.

TÜRKPA Sekreteryası Yönetmeliği'ni tamamlayıcı nitelikteki TÜRKPA sekreteryası mali işler yönergesi, sekreteryası tarafından bütçenin hazırlanmasına ve uygulanmasına dair genel ilkelerle beraber harcamalar, mali denetim ve

muhasebenin temel kurallarını belirlemektedir. TÜRKPA dönem başkanının tasarrufu olarak hazırlanan Yönerge, 2 Mayıs 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yönergenin yönetmelik haline getirilmesi TÜRKPA gündemindedir.

TÜRKPA'nın Amaçları ve İşlevleri

TÜRKPA 2008'den beri meclisler arası iş birliğinin geliştirilmesi, başta kültür, tarih, sanat, edebiyat ve diğer ortak değerlerin korunması olmak üzere ulusal mevzuatların yakınlaştırılması, siyasi, toplumsal, iktisadi, kültürel ve insani konularda görüş alışverişinde bulunulması amacıyla faaliyetler yürütmektedir. Bu alanlarda ele aldığı başlıklara ilişkin tavsiye kararları almaktadır. Ayrıca TÜRKPA'nın amaçları arasında, taraflar arasında hukuki ve diğer konularda bilgi alışverişinde bulunulmasını sağlamak, tarafların milletvekilleri ve meclis görevlilerinin karşılıklı ziyaretlerinin gerçekleştirilmesinde iş birliği sağlamak da bulunmaktadır.

Bu çerçevede, TÜRKPA bünyesinde oluşturulmuş daimî komisyonlar, Asamble Konseyi ve TÜRKPA Genel Kurulu milletvekilleri ve meclis başkanlarının katılımıyla faaliyetler yürütmektedir. Bu faaliyetler TÜRKPA'nın kuruluşundan beri geçen on yılda konu, içerik ve yöntem bakımından gelişmiştir. Faaliyetlere milletvekilleri yanında uzmanlar ve bürokratlar da katılmaktadır. Bunun ötesinde, TÜRKPA'nın daimî organlarının kararları doğrultusunda milletvekillerinin yer almadığı özel çalışma toplantıları da yapılmaktadır.

TÜRKPA Çalışmaları

TÜRKPA'nın faaliyetlerini tarafların meclis başkanlarından oluşan Asamble Konseyi yönlendirmektedir. Asamble Konseyi taraflar için müşterek ve etkin gelişme yollarını tespit eder ve aynı zamanda iş birliğine yönelik yaklaşımları belirler. Asamble Konseyi, TÜRKPA'nın amaç ve görevlerinin yerine getirilmesine yönelik kararlar alır. Asamble Konseyi ve Genel Kurul müzakere ettiği konularda oy birliği esasına göre karar alır.

TÜRKPA üyesi olmayan diğer ülkelerin ulusal meclislerinin temsilcileri ve uluslararası parlamenter kurumlar Asamble Konseyi üyelerinin rızasıyla TÜRKPA toplantılarına gözlemci olarak davet edilebilir ve katılabilirler.

TÜRKPA kararlarını “bildiri, çağrı ve tavsiye” biçimlerinde alır. TÜRKPA toplantılarında ele alınacak kararlar ve raporlara ilişkin taslaklar ilgili toplantıya başkanlık edecek ülke ve ilgili komisyon sekreteri tarafından hazırlanır ve Sekretarya aracılığı ile taraf ülkelere gönderilir. Taslak üzerindeki değişiklik talepleri toplantı öncesinde olduğu gibi, toplantı sırasında da sunulabilir. Komisyonların kabul

ettiklerini rapor ve tavsiye kararları genel kurul tarafından kabul edilinceye kadar geçerlilik kazanmaz.

TÜRKPA bünyesindeki dört daimî komisyon şunlardır:

- İktisadi İş birliği Daimî Komisyonu
- Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler Daimî Komisyonu
- Çevre ve Doğal Kaynaklar Daimî Komisyonu
- Sosyal, Kültürel ve İnsani Konular Daimî Komisyonu

TÜRKPA, kurulduğu günden 2018 Eylül ayı sonuna kadar yedi genel kurul, 24 komisyon toplantısı, 19 seçim gözlemi ve ayrıca onlarca özel faaliyet gerçekleştirmiştir. TÜRKPA'nın başka kuruluşlarla ortak düzenlediği toplantılar da sayılırsa bugüne kadar yüz kadar faaliyete imza atıldığı söylenebilir. Bunların dışında pek çok uluslararası etkinlikte TÜRKPA temsil edilmiştir. TÜRKPA'nın mevcut gündemi incelendiğinde yakın dönemde yapılacak bir dizi toplantı vardır. 2018 son çeyreğinde de sekizinci genel kurulun ve muhtelif komisyon çalışmalarının yapılması kararlaştırılmıştır.

Her genel kurulun sonunda bildirme, komisyon toplantılarında rapor ve tavsiye kararları, ayrıca seçim gözlem faaliyetlerinde gözlem raporu ve diğer faaliyetlerde sonuç belgesi kabul etmektedir. Yayınlanan belgelerde en az bir konu ele alınmakta, ancak gündem ve toplantı içeriğine göre daha birden fazla konu da ele alınabilmektedir. Bu belgeler ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri alınarak hazırlanmakta, bilahare kabul edildikten sonra da birer tavsiye belgesi olarak yine ilgili kurum ve kuruluşların istifadesine sunulmaktadır.

TÜRKPA çalışmaları arasında yasama uyumlaştırma ve model yasa hazırlanması konuları özel bir yere sahiptir. Bu kapsamdaki çalışmalar henüz başlangıç aşamasında olsa da ilk model yasaların başlıkları belirlenmiştir ve hazırlıklar devam etmektedir.

TÜRKPA'da Türkiye'nin Konumu ve Rolü

TÜRKPA'nın kuruluşundan beri gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerin dökümü ele alındığında en çok toplantıya ev sahipliği yapan ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Aynı zamanda TÜRKPA statüsüne göre Sekreterliğin bütçesinin 8/15'i Türkiye tarafından karşılanmaktadır¹⁰. Buna rağmen TÜRKPA'nın kurucu genel sekreteri

10 Sekreterlik bütçesindeki ülke paylarının oranları Sekreterya Yönetmeliğinin 7'nci maddesinin 2'nci fıkrasında hüküm altına alınmıştır. Sırasıyla Azerbaycan 2/15, Kazakistan 4/15, Kırgızistan 1/15 ve Türkiye 8/15 oranlarına göre yıllık bütçeden payına düşen kısmı vermektedir.

Türkiye tarafından belirlenmemiştir. İlk genel sekreterliği ve merkeze ev sahipliğini de Azerbaycan yapmıştır. Aynı zamanda TÜRKPA'nın kuruluş döneminde Kazakistan'ın büyük çaba gösterdiği bilinmektedir. Bu şartlar altında TÜRKPA'da mutlak baskın bir ülke olduğu söylemek güç olsa da Türkiye'nin "lokomotif" ülke olduğunu söylemek mümkündür.

Elbette Türkiye'nin TÜRKPA'ya, diğer Türk dünyası kuruluşlarına ve bağımsız Türk Devletlerine daha fazla kaynak ayırması mümkündür. Türkiye'nin bu ülkelerle üst düzey ilişkileri bulursa da var olan potansiyel fiili durumun ötesine geçme imkânı taşımaktadır. Türk dünyası ile ilişkilerde Türkiye için "ağbi" sıfatı yaygın olarak kullanılmakla beraber gerçeği yansıtmamaktadır. Diplomatik ilişkiler ilke olarak eşitler arasındadır ve tahakkümü çağrıştıracak ifadeler, altı doldurulamayan bir iddia üretmekten ve bağımsızlığını -görece- yeni kazanmış ülkeleri gücendirmekten başka işe yaramayacaktır.

Değerlendirme

Türk dünyasının kültürel bağları bilhassa üzerinde durulması gereken bir konudur. Türk dünyasında birlik müessesesi düşüncesi farklı boyut ve anlamları olan geniş bir mefhum olmakla birlikte, siyasi anlamda son tezahürü Büyük Selçuklu devletinin 1089'da Batı Karahanlıları kendine bağlaması kadar eskidir. Ancak siyasi birliğin olmaması, kültür birliğinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Türk topraklarının yaygın işgal altına girmesiyle beraber 19. yüzyıldan itibaren işgalcilerle gelen bölücü, yalıtıcı ve ayrıştırıcı siyasete kadar kültürel bağ kuvvetli biçimde korunmuştur.

İşgalcilerin bahsedilen siyaseti, "böl ve yönet" fikrinin uygulamalı hali olarak Türk toplulukları arasındaki kültürel bağları hedef alarak bu bağların çözülmesini amaçlamıştır. Bu nedenle günümüzde Türk birliği düşüncesinde kültürel bağların onarılması ve güçlendirilmesi meselesi siyasal bağlardan çok daha önemli bir yer tutmaktadır.

Çok taraflı ilişkiler, yeniden yükselen bağımsız Türk dünyasının ilk adımları arasında kendine yer bulmuştur. Öte yandan çok taraflı ilişkilerin kurumsallaşması süreci zamana yayılmıştır. Bu süreçte ilk diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra TÜRKPA'nın kurulması için 17 yıl geçmesi gerekmiştir. TÜRKSOY ile TÜRKPA'nın kuruluşu arasında geçen 15 yıllık süreye bakıldığında, çok taraflı ilişkileri kurmakla kurumsallaştırmak arasında bir fark olduğu ve kurumsallaşma sürecinin daha karmaşık olduğu görülmektedir.

TÜRKPAA'nın kurucu belgesinde önceliğin kültür alanına verilmesi dikkate değerdir. Ulusal mevzuatların yakınlaştırılması ve meclisler arası ortak çalışmalar yapılması oldukça iddialı sayılabilecek başlıklar olduğu halde öncelik kültüre verilmiş ve kültür bilhassa vurgulanmıştır. Bu yaklaşımda etkili olmuş olabilecek gerekçeler kayıt altına alınmış olmasa da birbiriyle bütünleşen iki farklı açıdan yaklaşmak mümkün görünmektedir. Türk dünyasının ortak çalışmalarında esas temel olan müşterek kültüre verilen önem ile iktisadi ve siyasi alanlar gibi daha zor ve katı alanlara nazaran kültürün daha yumuşak bir alan olarak görülmesi belirleyici olmuş olabilir. Bir başka açıdan bakıldığında, Türk dünyasının ilk iki kuruluşu olan TÜRKPAA ve TÜRKSÖY aynı önceliğe sahiptir. Ancak TÜRKSÖY'un kurulduğu şartlarda TÜRKSÖY'un iktisadi alandaki muadilini kurmak için gerekli birikimin olmadığı söylenebilir. Ancak TÜRKPAA'nın kurulduğu şartlar ve o güne kadarki birikim çok farklıdır. Bu ortam bir yıl içinde Türk Keneşi'ni doğuracaktır. Bu durum TÜRKPAA'nın kültür ile sınırlanmaması ile örtüşmektedir. Böylece TÜRKPAA, farklı alanlara yönelmesiyle Türk Keneşi'ne, kültüre birincil önem ve öncelik vermesiyle TÜRKSÖY'a benzetilebilir.

TÜRKPAA, üzerinde yükseldiği temel ile diğer uluslararası kuruluşlardan ayrılmaktadır. Türk dünyasına hizmet eden uluslararası kuruluşlara farklı bir boyut (meclisler arası) getirmiştir. Bu temel üzerinde çeşitli konuları ele almakta ve hem meclisler arası bağları güçlendirmekte hem de diğer ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla ortak çalışmalar yaparak Türk dünyası iş birliği çalışmalarına katkı sağlamaktadır.

Devletler arası ilişkiler yazılı tarih kadar eski olsa da meclisler arası ilişkiler ve bilhassa meclisler arası çok taraflı ilişkiler ancak son bir veya iki yüzyıla aittir. Bu bakımdan TÜRKPAA gelişen yeni uluslararası ilişki türlerinden meclisler arası ilişkiler alanının çağdaş bir meyvesidir.

Sonuç

TÜRKPAA, ilk on yılında Türkiye'nin üye olduğu herhangi bir parlamenter diplomasi- meclis birliği teşkilatından geri kalmayacak seviyeye ulaşmıştır. Öte yandan TÜRKPAA, herhangi bir meclis birliğinden daha iddialı bir temele dayanmaktadır. Daimî komisyonların adlarının işaret ettiği gibi farklı alanlarda çalışmalar yürüterek, neredeyse Türk dünyasını ilgilendiren her konuyu ele almaya çalışmaktadır. Bu kapsamda her yıl farklı konularda düzenlediği toplantılarda kabul ettiği belgeler Türk dünyasının farklı yönlerinin adeta fotoğrafını çekerek geleceğe ilişkin temennilere ve atılabilecek yeni adımlara yer vermekte, böylece

Türk dnyasının yalnızca bugünde değil, geleceğinde de yer almak ve hatta yön vermek için büyük yükün altına girmektedir.

TÜRKPA'nın çalışmalarının geniş bir alana yayılmasının olumsuz bir etkisi de ele aldığı konularda kimi zaman yüzeysel ve genel bir yaklaşımın ötesine geçilememesidir. TÜRKPA çerçevesinde derinlemesine ele alınan konular daha ziyade dar ve özel başlıklardır. Bu durum TÜRKPA'nın yayınladığı belgelerde de kendini göstermektedir.

TÜRKPA çalışmaları incelendiğinde birtakım öneriler üretmek mümkündür. Bu çerçevede faaliyetlerin nicelik ve nitelik bakımından yoğunlaştırılmaya müsait olduğu görülmektedir. TÜRKPA daha az zamanda daha çok faaliyet yaparak aynı anda birden çok konuyu ele alabilir. Yasama uyumlaştırma faaliyetlerini geliştirebilir ve kendi organları dışında üye ülkelerin ihtisas komisyonları gibi unsurlarını çok taraflı zeminde bir araya getirebilir. Bağımsız Türk dnyasının tamamını kapsamak adına Özbekistan'ın tam üyelik ve Türkmenistan'ın da gözlemci veya misafir üyelik statüsünün en kısa sürede tesis edilmesine ihtiyaç vardır. Elbette KKTC ile TÜRKPA arasında da ilişkiler geliştirilmelidir. Bunlara ek olarak TÜRKPA'nın Seçim gözlemi faaliyetleri geliştirilebilir ve insan hakları ile kadın hakları gibi alanlarında da faaliyetler yürütülebilir.

Türk dnyasındaki uluslararası ilişkilere yeni bir boyut getiren TÜRKPA Türk dnyasının yakın tarihinin önemli bir parçası olmuştur. 10 yıllık geçmişiyile oldukça genç bir uluslararası kuruluş olan TÜRKPA, iddia olduğu kadar, dayandığı tarihsel temel ile özgüveni yüksek bir teşkilattir.

TÜRKPA'nın diğer Türk dnyası uluslararası kuruluşlarıyla ilişkileri mevcut olsa da bu ilişkilerin yeterli olup olmadığı ve Türk dnyası uluslararası kuruluşları arasındaki işbölümü konusu üzerinde durulması ve tartışılması gereken önemli bir noktadır.

TÜRKPA'nın kuruluşundan bugüne kendini geliştirdiği ve kurumsallaşma sürecinin de buna paralel olarak ilerlediği söylenebilir. Böylece TÜRKPA, geçmişten daha güçlü ve gelişmiş bir kuruluş olmasının yanında, gelecekte de daha büyük çalışmalara ve yeni başarılarla imza atma kabiliyetine sahiptir.